

Anila ÇEPANI

SINDAJSHTESAT SI NJË NGA MJETET E FJALËFORMIMIT NË STUDIMET SHQIPTARE

Në qëndrimet e mbajtura rreth sindajshtesave apo ndryshe afiksoideve vihet re se ka pasur mendime të ndryshme dhe shpeshherë kundërthënëse. Statusi i tyre është ende i diskutueshëm dhe studiuesit nuk bien dakord nëse ato përbëjnë një kategori dhe një mënyrë të veçantë fjalëformimi. Ajo që i ka bërë sindajshtesat të diskutueshme midis gjuhëtarëve është statusi i tyre i dukshëm midis dy kategorive të mirëpërcakturara: temave të kompozitave nga një anë dhe ndajshtesave nga ana tjetër. Kësaj i bashkohet edhe fakti se studiuesit ende nuk kanë njohur një proces të veçantë fjalëformues të quajtur “sindajshtesim” që të jetë aktiv në gjuhësinë sinkronike.

Në lidhje me këtë çështje, përgjithësisht në literaturën gjuhësore e veçanërisht në atë të huaj që ka si objekt fjalëformimin, ndeshen dy grupime:

1. Disa studiues shprehin dyshimet rreth statusit të pavarur të kësaj kategorie, duke vënë në dukje se vetë kufiri midis njësive gjuhësore si rrënja dhe prapashtesa është ndonjëherë i paqartë. Schmidt-i pyet pse duhet ngritur një kategori e tretë përveç atyre të rrënjëve dhe afikseve, të cilat do të nxisnin jo një, por dy vija të paqarta të ndarjes. “Nëse do të donim të paraqisnim afikoidet ose formimet afiksoidale si kategori të reja midis afiksit dhe rrënjës ose midis derivimit dhe përbërjes, asgjë nuk do të përfitohej për sistemimin dhe klasifikimin e dukurive

individuale ... por përkundrazi do ta komplikonte edhe më shumë atë.”¹

2. Ndërsa pjesa tjetër thekson nevojën e ekzistencës së një kategorie të veçantë të morfemave, përveç kategorive të morfemave dhe ndajshitesave. Për ta afiksoidet janë një kategori e ndërmjetme, pjesë e një shkalle poshtë nivelit të fjalës, duke filluar nga rrënjët e deri te ndajshitesat. Sipas tyre, afiksoidet luajnë një rol thelbësor në përcaktimin e kufijve jo të dallueshëm midis prejardhjes dhe përbërjes, pasi kufiri midis dy proceseve është kryqëzuar shumë herë në historinë e një gjuhe.

Qëndrim i lëkundur mbahet edhe në *Gramatikën e Akademisë* në të cilën ndeshen formulime që nuk të çojnë qartazi në një përfundim: nëse janë apo jo sindajshitesa elementet e marra në shqyrtim në pjesë të ndryshme. Po përmendim dy prej tyre: “Në disa emra të burimit të huaj, të karakterit ndërkombëtar, e në ndonjë fjalë tjetër, mund të dallojmë edhe disa siparshitesa (prefiksoidë), *elemente me funksion pak a shumë parashtesor*, siç janë, p.sh., **auto-**, **poli-**, në njëfarë mase edhe **bio-**, **gjeo-** e ndonjë tjetër ...”² ose “Shumicën e fjalëve të këtij grupi e përbëjnë kompozitat me gjymtyrë të parë emrin krye, i cili zakonisht përdoret me një kuptim të përgjithësuar, *sikur të ishte ndajshitesë, pra pak a shumë në rolin e siparshitesës ...*”³. Ky qëndrim i lëkundur vihet re edhe në rastet kur të njëjtat elemente në të njëjtat fjalë, herë trajtohen si tema të kompozitave e herë si sindajshitesa, dhe këtu përmendim *bashkë, drejt, para* etj.

Qëndrimet e ndryshme për sindajshitesat reflektohen edhe në termat e larmishëm që janë përdorur për emërtimin e tyre. Kështu, në literaturën gjuhësore të huaj, disa autorë i quajnë ato *pseudoafikse* (*pseudoprefikse* e *pseudosufikse*), të tjerë *afiksoidë* (*affixoids*) (*prefiksoidë* e *sufiksoidë*) (Fleischer 1969, Schmidt

¹ G. D. Schmidt, “Das Affixoid. Zur Notwendigkeit und Brauchbarkeit eines beliebten Zwischenbegriffes der Wortbildung.” në: *Deutsche Lehnwortbildung. Beiträge zur Erforschung der Wortbildung mit entlehnten WB-Einheiten im Deutschen*. Tübingen: Narr. S. 1987, p. 98.

² *Gramatika e gjuhës shqipe I*. Akademia e Shkencave, 2002, f. 96.

³ *Po aty*, f. 98.

1987); *kuaziafikse*; semiafikse (semi-affixes) (Marchand 1967, 1969); semiparole ose semi-words (Scalise 1984); studiues gjermanë i emërtojnë *halbafikse* [halbaffix] (*halbprefikse e halbsufikse*). Kurse në literaturën shqiptare hasen termat *gjysmëndajshtesa* e *sindajshtesa*. Studiuesi E. Hysa sheh si më të arsyeshëm përdorimin e termave *sindajshtesa*, *siparashtesa* e *siprapashtesa* të cilët, siç shprehet ai, janë përshtatje e termave të huaj, përkatësisht *afiksoide*, *prefiksoide* e *sufiksoide*.⁴

Ajo çka përbashkon qëndrimin e të gjithë studiuesve, pavarësisht nga mendimet e ndryshme mbi statusin teorik të afiksoideve, është rëndësia e tyre diakronike.

Ndonëse fjalëformimi në gjuhësinë shqiptare fillon të konsolidohet si një fushë disiplinore e veçantë që nga gjysma e dytë e shek. XX dhe kjo vihet re në hapësirat më të mëdha që i kushtohet atij në gramatikat e shqipes në këtë periudhë, koncepti i sindajshtesave si një mjet fjalëformimi shfaqet më vonë, më 1976 me botimin nga Akademia e Shkencave e Shqipërisë të librit “Fonetika dhe gramatika e gjuhës së sotme letrare shqipe II”. Është folur shumë për mënyrat e ndryshme të krijimit të fjalëve në gjuhën shqipe, sidomos për prejardhjen dhe nënndarjet e saj, si dhe për përbërjen, por për sindajshtesat janë të pakta trajtimet.

Më poshtë do të paraqesim vështrimet e gjuhëtarëve jo vetëm nga studimet ku trajtohet sindajshtesa si një mjet fjalëformimi, por dhe nga botime të tjera që janë marrë gjerësisht me fjalëformimin, pavarësisht se në to nuk përmendet drejtpërdrejt ky mjet i diskutueshëm. Është interesante të shihet se ku përfshihen këto elemente fjalëformuese që trajtohen si sindajshtesa nga të tjerët. Përshkrimi do të bëhet jo sipas rrjedhës kronologjike, por duke nisur nga punimet ku sindajshtesa del si një element fjalëformues, për të kaluar më tej në veprat të cilat në klasifikimin e elementeve fjalëformuese nuk e përmendin sindajshtesën.

⁴ E. Hysa, “Sindajshtesat dhe vendi i tyre në formimin e fjalëve në gjuhën shqipe”, *Studime filologjike*, 1986, n. 3, f. 93.

Në veprën “Fonetika dhe gramatika e gjuhës së sotme letrare shqipe II” problemi i sindajshesave trajtohet në pak paragrafë⁵ menjëherë pas *kompozimit*, pa u dhënë atyre një status të veçantë duke i parë ende si kompozita: “Ka disa kompozita të cilat njëra prej gjymtyrëve nga pikëpamja e funksionit dhe e kuptimit është duke marrë tipare të një ndajshese. Të tilla janë gjymtyrët e para të kompozitave, si: *gjysmanalfabet, gjysmëzyrtar, kryeplak, kryeredaktor, vetëshërbim, parandaloj* etj. ose gjymtyrët e dyta të kompozitat, si: *këpucëbërës, gjellëbërës, hekurpunues, shumëfish* etj. Për shkak të numrit relativisht të madh të kompozitave të formuara me to dhe të mundësisë për formime të reja, kuptimi i këtyre gjymtyrëve është bërë i ngjashëm herë më shumë e herë më pak me kuptimin e përgjithshëm abstrakt të ndajshesave (ndajshesave), prandaj ato quhen edhe *sindajshesa (afiksoide)*.”⁶ Autorët e kësaj vepre vënë në dukje dallimin midis sindajshesës që sipas tyre i ka të qarta lidhjet semantike me morfemën rrënjore dhe ndajshesës, e cila nuk mund të jetë një morfemë rrënjore. Por ata pohojnë se ekziston mundësia e kalimit të sindajshesës në ndajshesë, sidomos kur bashkë me vlerën e re kuptimore pëson dhe modifikime, siç është rasti i elementit të diskutueshëm *-fish* i cili mund të merret edhe si ndajshesë. Grupin e sindajshesave këta autorë e zgjerojnë edhe me një numër temash me burim nga greqishtja e vjetër dhe latinishtja, që janë bërë ndërkombëtare, si: *aero-, antropo-, bio-, auto-, hidro-* etj.; *-arki, -krat, -kraci, -graf, -metër, -logji* etj. Sipas tyre këto tema janë gjymtyrë të atyre që quhen kompozita ndërkombëtare, si *aerodinamikë, antropofag, biosferë, autograf, hidrogeologji* etj.⁷ Bëjnë përjashtim nga ky grup fjalët me prejardhje të huaj të cilat nuk janë të motivueshme, megjithëse janë të zbërthyeshme, si *hidrojen, hidraulik*.

⁵ Të njëjtët paragrafë pa më të voglin ndryshim paraqiten edhe në *Gramatika e gjuhës shqipe I*, botimi i vitit 1995 dhe 2002, Akademia e Shkencave, Tiranë, 2002, f. 73-74.

⁶ *Fonetika dhe gramatika e gjuhës së sotme letrare shqipe II*. Akademia e RP të Shqipërisë, Tiranë, 1976, f. 47-48.

⁷ *Po aty*, f. 48.

Është pikërisht ky karakter i tyre prodhimtar, kuptimi deri diku i ngjashëm me kuptimin e përgjithshëm e abstrakt të ndajshesave që tërheq vëmendjen e studiuesit E. Hysa kur shkruan: “Edhe në gjuhën shqipe ka formime që kanë në përbërje të tyre disa elemente, natyra e të cilave po afrohet gjithnjë e më shumë me ndajshtesat. Në strukturën e fjalës këto elemente paraqiten si morfema të tipit kalimtar dhe janë quajtur shpesh *sindajshtesa* (*afiksoide*), sepse dalin në fjalët e përbëra dhe luajnë rolin e një ndajshtese. Karakteri prodhimtar dhe rregullsia e përsëritjes së morfemave në njësi të ndryshme leksikore i ka kthyer ose po i kthen ato në morfema të tipit kalimtar. Elementet që dalin në rolin e sindajshesave, nuk qëndrojnë që të gjitha në të njëjtën shkallë specializimi si formante fjalëformuese të mirëfillta, prandaj edhe për to është zgjedhur si më i përshtatshëm termi sindajshtesë, i cili në të vërtetë mbështetet në anën funksionale të tyre”⁸. Pra, edhe ky autor i sheh si fjalë të përbëra (kompozita) këto formime dhe si veçori të këtyre elementeve fjalëformuese përmend karakterin prodhimtar dhe rregullsinë e përsëritjes. Po ky autor në një artikull tjetër vë në dukje se elemente të ngjashme me *pseudoparashtesat* ose *prefiksoidet* (temat që në gjuhën prej nga kanë dalë kishin një kuptim në vetvete) mund të konsiderohen: *gjith-*, *gjysmë-*, *ish-*, *krye-*, *jasht-*, *plot-*, *zëvendës-*, *vetë-*, *-bërës*, *-punues* etj.⁹

Një qëndrim të kundërt mban studiuesi H. Shehu, i cili sindajshesave u ka kushtuar shkrimin “Rreth sindajshesave (afiksoideve) në gjuhën e sotme shqipe”¹⁰. Pas një paraqitjeje të atyre çfarë janë thënë nga studiues të ndryshëm, ky autor shprehet: “Na duket se ka mendime kundërtëhënëse jo vetëm kur trajtohet formimi i pjesëve të ndryshme të ligjëratës, por dhe kur trajtohen sindajshtesat në vendin e tyre përkatës. Sindajshtesa shihet brenda tipit fjalëformues të përbërjes ...

⁸ Për të gjitha këto, shih: E. Hysa. *art. i cit.*, f. 92-93.

⁹ E. Hysa. “Disa çështje të parashtesimit në gjuhën shqipe”, *Studime filologjike*, 1973, n. 3, f. 95.

¹⁰ H. Shehu. “Rreth sindajshesave (afiksoideve) në gjuhën e sotme shqipe”, *Studime filologjike*, 1989, nr. 2, f. 145-153.

Atëherë, meqë sindajshtesa është e ngjashme me mjetet fjalëformuese ndajshtesore, të tilla formime pritej të quheshin të prejardhura; ose përderisa ato janë gjymtyrë të fjalëve të përbëra, në vend të *sindajshtesë* pritej emërtimi *sitemë*.” Ai mendon se kundërthëniet shkojnë edhe më tej kur bëhet fjalë për elementet me burim nga greqishtja e vjetër dhe latinishtja. “Përderisa këto elemente janë gjymtyrë të atyre që quhen kompozita ndërkombëtare, pavarësisht nëse janë apo nuk janë të motivueshme kuptimisht, nuk duhen veçuar e, aq më tepër, njëherë si afiksoide pastaj si tema, kur nuk ka as edhe një rast në shqipen që të përdorëshin me kuptimin përgjegjës si morfema rrënjore.”¹¹ Nëpërmjet analizës së një lënde konkrete, autori jep mendimin e vet për pyetje të tilla, si: “A janë të ashtuquajturat sindajshtesa fjalë të plotkuptimshme jashtë njësisë së njëfjalëzuar, apo janë larguar nga sistemi i njësive leksikore të gjuhës, domethënë janë kthyer në morfema me semantike abstrakte deri në rrafshin fjalëformues të ndajshtesave? A jemi të vetëdijshëm për kuptimin e tyre përgjithësues (karakteristik për ndajshtesat), apo për kuptimet e tyre leksikore si tema motivuese në njësinë e njëfjalëzuar? Ai arrin në përfundimin se në gjendjen e sotme të zhvillimit të gjuhës shqipe, elemente të tilla, si ndajfoljet *bashkë*, *brenda*, *prapa* etj., përemrat *vetë* e *gjithë*, emrat *gjysmë*, *mes*, *zëvendës* etj., numërorët *një*, *pesë* etj. hyjnë në përbërje të njësisë së njëfjalëzuar si tema, si për nga semantika e tyre, ashtu edhe për nga funksioni që luajnë në procesin e fjalëformimit. Po ashtu, të njëjtin qëndrim për këtë problem mban edhe në studimin “Formimet me gjymtyrë të parë temën vetë- në gjuhën e sotme shqipe”¹². Në studim shqyrtohet gjerësisht nga pikëpamja leksiko-semantike grupimi më i madh paradigmatic i formimeve me *vetë*-. Në punim dallohen e analizohen ndarazi formimet me *vetë*-, kur ky përbërës zbërthehet me emrin e gjinisë femërore *vet* / *e*, *-ja* (*vetëqortim*) dhe me përemrin

¹¹ *Po aty*, f. 147.

¹² H. Shehu, “Formimet me gjymtyrë të parë temën përemërore *vetë*- në gjuhën e sotme letrare shqipe”, *Studime filologjike*, (27)/1990, 3, f. 113-125.

vetvetor *vetë* (*vetëveproj*). Një analizë e detajuar bëhet për rastet e mundshme të bashkimit të *vetë*- me foljet sipas diatezave përkatëse, nga rastet e pamundshme.

Sipas E. Hysës, përsëritshmëria është një nga kriteret themelore për t'i marrë pjesët e para të kompozitave të shqipes si sindajshtesa. Por, në të vërtetë, a mund të merret përsëritshmëria, d.m.th. frekuenca e përdorimit të një teme si formant për krijimin e një vargu të madh fjalësh, si kriter për identifikimin e sindajshtesave? Kriterin e frekuencës e vë në dyshim H. Shehu, i cili thotë: “Mos vallë për shkak të numrit relativisht të madh të kompozitave të formuara me to dhe të mundësisë për formime të reja, kuptimi i këtyre gjymtyrëve është bërë i ngjashëm me kuptimin përgjithësisht abstrakt të ndajshtesave (ndajshtesave)?”.

Duke u pajtuar me mendimin e këtij të fundit, edhe për ne frekuenca e përdorimit të një teme nuk mund të shërbejë si kriter për ta marrë atë si ndajshtesë, pasi, pavarësisht nga numri i madh i kompozitave të formuara me të, këto tema e ruajnë të qartë kuptimin e tyre. Në tezën tonë të masterit¹³ me objekt kryesor sindajshtesat në gjuhën shqipe, ne kemi arritur në përfundimin se me *sindajshtesa* duhen kuptuar përbërës të temës që nuk kanë kuptim të qartë (disa mund të kenë pasur kuptim dikur, por e kanë humbur). Këta përbërës mund të ndahen prej temës, pasi përbërësi tjetër mund të plotësojë një nga kriteret:

1. kriterin funksional (kuptimor);
2. kriterin formal (kriteri i ngjashmërisë fonemore);
3. kriterin e kushtëzimit (kriteri i përndarjes)¹⁴.

¹³ A. Çepani, *Sindajshtesat në gjuhën shqipe*, punim mikroteze në Masterin shkencor të Fakultetit të Historisë dhe të Filologjisë, Universiteti i Tiranës, 2005.

¹⁴ R. Memushaj, *Morfonologji e eptimit të gjuhës së sotme shqipe*. Tiranë, 1989, f. 67-76. Për kriteret e identifikimit të morfemave shih gjithashtu: *Fonetika dhe gramatika e gjuhës së sotme letrare shqipe II*. Tiranë 1976, f. 21 (të njëjtat kritere, të ndara në pika më vete, gjenden dhe në *Gramatika e gjuhës shqipe I*. Akademia e Shkencave. Tiranë, 2002, f. 45).

Në këtë punim kemi pranuar që sindajshtesat janë morfema me kuptim jo të qartë, por që veçohen në fjalët ku bëjnë pjesë, pasi përbërësi tjetër është një element me kuptim të qartë leksikor që del si formë e lirë gjuhësore ose mund të jetë edhe ky me kuptim jo të qartë, por që mund të veçohet, pasi haset si pjesë përbërëse në fjalë të tjera. Ashtu si dhe ndajshtesat, në varësi të pozicionit në fjalë, sindajshtesat klasifikohen në *siparashtesa* dhe *siprapashtesa*. Sipas prejardhjes së tyre, por dhe për disa tipare të ndryshme që shfaqin, sindajshtesat i kemi trajtuar në dy grupe të veçanta: me *prejardhje greke ose latine* dhe *të vetë brumit të shqipes*. Sindajshtesat me prejardhje greke ose latine janë pjesë e kompozitave në gjuhën e burimit dhe pasi këto kompozita të huaja kanë hyrë në shqipe, përbërësit e tyre që nuk funksionojnë si tema fjalëformuese kanë fituar statusin e sindajshtesave për shkak të përsëritjes së tyre dhe të përndarjes.

Nisur nga pohimi i Booij-it “Termtat ‘afixoid’ dhe ‘gjysmë-afiks’ janë prezantuar për të treguar morfemat që duken si pjesë të kompozitave dhe shfaqen gjithashtu si leksema, por kanë një kuptim specifik dhe më të kufizuar kur përdoren si pjesë e një kompozite”¹⁵, do të duhej që përbërësit neoklasikë (me *prejardhje greke ose latine* që dalin si pjesë e parë ose e dytë e fjalëve) të mos përfshiheshin në klasën e sindajshtesave pasi ato përgjithësisht në gjuhën shqipe nuk dalin si leksema të pavarura. Por, mund të argumentojmë që këta përbërës janë rrënjë të lidhura dhe kanë vetinë të lidhen si me leksema të lira *agrorregullore, autodyqan, filoshqiptar*, po ashtu me rrënjë të tjera të lidhura që mund të jenë gjithashtu me origjinë greke ose latine *gjeolog, biolog, autograf* etj., ndaj me të drejtë përfshihen te sindajshtesat.

Veçimi i sindajshtesave të burimit të huaj është punë relativisht e lehtë, jo vetëm sepse këto elemente dallohen qartë si të huaja, por edhe sepse për to ka një literaturë të pasur në

¹⁵ G. Booij, “Compounding and Derivation”, *Morphology and its demarcations*. 2005. Cituar nga faqja: https://www.researchgate.net/publication/289568818_Compounding_and_Derivation.

gjuhë të tjera, kurse veçimi i sindajshtesave të gjuhës shqipe paraqitet më i vështirë.

Në leksikon vetjak të gjuhës shqipe veçohen disa elemente që i plotësojnë kriteret e përmendura më sipër për t'u klasifikuar si sindajshtesa. Këto elemente veçohen nga pjesa tjetër e fjalës ose si rezultat i përsëritjes në fjalë të tjera, ose kur pjesa tjetër del si fjalë e mëvetësishme, pra si rrënjë e lirë. Për sa i përket bazës prej nga rrjedhin, disa prej këtyre elementeve kanë ardhur nga desemantizimi i rrënjëve, disa të tjera nga desemantizimi i parashtesave.

Xhuvani-Çabej i trajtojnë si parashtesa një pjesë të këtyre elementeve në punimin “Parashtesat e gjuhës shqipe”, megjithëse të shoqëruara shpesh herë me vërejtjen “është vështirë të caktohet kuptimi i këtij formanti” ose “me funksion jo të qartë”.

Fjalët e krijuara me sindajshtesa të vetë shqipes janë në përgjithësi me karakter dialektor, të kufizuara në përdorimin letrar të shqipes ose janë fjalë shumë të vjetra të cilat kanë dalë nga leksiku i përgjithshëm e përdoren në raste të rralla me ndonjë qëllim të caktuar (sidomos në letërsinë artistike për ta bërë sa më aktual mjedisin që përshkruhet).

Sindajshtesat si një mjet të veçantë fjalëformimi i pranon edhe studiuesja L. Buxheli në monografinë për formimin e foljeve. Ajo shprehet se “*Sindajshtesat* janë një mjet tjetër që merr pjesë në formimin e foljeve të prejardhura të shqipes. Ato nuk kanë të kuptim të qartë, por veçohen lehtë në strukturën morfematike e fjalëformuese të foljeve jo të parme, sepse morfema tjetër, me të cilën bashkohen, mund të jetë një fjalë e lirë ose një sindajshtesë, që ndeshet në më shumë se një fjalë jo të parme.”¹⁶ Autorja thekson se sindajshtesat foljeformuese paraqiten të izoluara në një numër të kufizuar foljesh, pasi ndryshe nga parashtesat e prapashtesat, të cilat karakterizohen nga krijimi i një vargu të hapur fjalëformues, foljet me sindajshtesa nuk krijojnë një varg të hapur fjalëformimi.

¹⁶ L. Buxheli, *Formimi i foljeve në gjuhën e sotme shqipe*. Akademia e Shkencave e Shqipërisë. Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë. Tiranë, 2008.

Ndër studiues të tjerë shqiptarë që janë marrë me fjalëformimin në përgjithësi, nuk përmendet termi *sindajshtesë*.

Nga elementet e sipërpërmendura, të cilat janë parë si sindajshtesa në *Gramatika e gjuhës shqipe I* dhe nga E. Hysa, janë përshkruar herë si pjesë të kompozitave, herë të tjera si ndajshtesa.

Që herët, në “Gramatika shqipe”, kur përshkruan strukturën dhe formimin e fjalëve, K. Cipoja ka vënë në dukje statusin e veçantë të disa parashtesave, të cilat i dallon si dy nëngrupe të veçanta në grupin e parashtesave: “Parafjalë si parashtesa” ku përfshin *mbi*, *para* e *prapa* dhe “Fjalë si parashtesa” ku fut fjalët *mirë*, *sipër*, *pjesë* dhe “tri”, si dhe nëntë fjalë të huaja *auto*, *hemi*, *poli*, *mono*, *filo*, *krono*, *gjeo*, *termo* dhe *proto*¹⁷.

A. Xhuvani dhe E. Çabej elementin *bashkë*- në njësitë e njëfjalëzuara e quajnë pjesë të kompozitës; *para-* (*parë-*), *pas-*, *mbas-* merren si parashtesa; kurse *prapa-*, *mbrapa-* si elemente fjalëformuese nuk i identifikojnë as si parashtesa e as si pjesë të kompozitave¹⁸. Ndërsa Selman Riza elementet *para-*, *kundër-*, *keq-*, *mirë-*, *vetë-*, *tej-* i merr si parashtesa që ekzistojnë dhe si fjalë më vete¹⁹.

Jani Thomai, në tekstin e tij *Leksikologjia e gjuhës shqipe*, përshkruan të gjitha mënyrat e krijimit të fjalëve të reja dhe elementet fjalëformuese përkatëse, por nuk përmend në ndonjë moment të caktuar problemin e sindajshtesave. Edhe ato elemente që mëtohet të jenë sindajshtesa (sipas E. Hysës), J. Thomai i fut në grupin e parashtesave: “Një tok emrash e foljesh me kuptime të ndryshme janë formuar me parashtesat *bashkë-*, *para-*, *prapa-*, (*pas-*), *kundër-*, *sipër-* etj.”²⁰ ... Ka edhe një mendim, sipas të cilit *bashkë-*, *para-*, *prapa-*, *kundër-* etj.

¹⁷ K. Cipo, *Gramatika shqipe*, Tiranë, 1949, f. 40.

¹⁸ A. Xhuvani – E. Çabej. “Parashtesat e gjuhës shqipe” si dhe “Prapashtesat e gjuhës shqipe” në A. Xhuvani. *Vepra I*. Tiranë, 1980 (në faqet përkatëse).

¹⁹ S. Riza. *Sistemi foljor i letrarishtes shqiptare bashkëkohore*. Tiranë, 1994, f. 298-300.

²⁰ J. Thomai. *Leksikologjia e gjuhës shqipe*. Tiranë, 2002, f. 155-164.

janë tema fjalësh, prandaj fjalët e formuara me to janë të përbëra”²¹.

Në monografinë²² e tij të mëvonshme, E. Hysa i dallon këto elemente kur shërbejnë si tema të kompozitave dhe kur shërbejnë si parashtesa ose luajnë rolin e siparashtesës: “Por ajo që dallon nëse kemi të bëjmë me një formim me fjalëpërbërje apo me një formim me ndajshtesim është fakti nëse rezultati i këtij bashkimi është një folje apo një emër ose mbiemër. Në formimet foljore kemi të bëjmë me fjalë të përbëra, sepse gjatë zbërthimit të tyre ruhet përmbajtja kuptimore e gjymtyrës së parë, e cila në një tog të lirë shërben si ndajfolje. Ndërsa në formimet e tjera që shërbejnë si emra ose si mbiemra, elementet e para, që në formimet foljore përbëjnë gjymtyrën e parë të fjalës së përbërë, shërbejnë si parashtesa ose më saktë ato luajnë rolin e një siparashtese dhe formimet me to mund të vështrohen si formime me sindajshtesa.”²³ Me anë të një shënimi në fund të faqes ai thekson se për natyrën e disa njësive duhet marrë në konsideratë edhe kriteri semantik. Por, pavarësisht këtij kriteri dallues, në kapitujt e mëpasshëm të gjitha këto elemente kur bashkohen për të krijuar emra, i konsideron parashtesa.

Për sa u përket ndërtimeve me elementet *-punues* e *-bërës*, J. Thomai i sheh si kompozita dhe këto elemente i quan temë të një emri veprues²⁴.

Ndërsa F. Agalliu është i mendimit se këto ndërtime janë të tipit kompozitë + prapashtesë²⁵. Kështu, sipas tij, *këpucëbërës*, *gjellëbërës*, *teneqepunues*, *bakërpunues* etj., janë të ndërtuara sipas modelit: emër + folje + prapashtesa *-(ë)s*, *-ues*. Ai nuk lë pa përmendur edhe mendimin e shprehur nga E. Hysa lidhur me këto elemente: “Ndonjë studiues, elementin *-punues* e ndonjë

²¹ *Po aty*, f. 156-157.

²² E. Hysa, *Formimi i emrave me ndajshtesa në gjuhën shqipe*, Akademia e Shkencave të Shqipërisë, Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë, Tiranë, 2004.

²³ *Po aty*, f. 44.

²⁴ *Po aty*, f. 166.

²⁵ F. Agalliu. “Formimet e tipit kompozitë + prapashtesë në gjuhën shqipe”, *Studime filologjike*, n. 2, 1987, f. 15.

tjetër të afërt me të priret ta trajtojë si një *gjysmëprapashtesë* e *siprapashtesë*”²⁶. Po ashtu dhe formimet me gjymtyrë të parë përmrin e identitetit *vetë*, që këtu merr vlerë ndajfoljore, dhe me gjymtyrë të dytë një emër vepruesi, F. Agalliu i merr si formime të tipit kompozitë + prapashtesë.

Lidhur me elementet *d(ë)-, kaca-, lë-, ka-, gë(r)-* etj., të cilat në punimin tonë të mikrotezës i trajtojmë si siparashtesa, studiuesi A. Dhrimo është i mendimit se futen në grupin e parashtesave, megjithëse pranon se “... Midis tyre ka të tilla që dëshmohen vetëm përmes analizës etimologjike, sepse kundërvënia e foljeve (folje e parme – folje e prejardhur) mungon ...”²⁷. Pra, nga një anë ai pranon që këto elemente e kanë humbur kuptimin ose ai është zbehur në atë shkallë sa që në analizën sinkronike fjalët e krijuara me to kundrohen si fjalë të parme e nuk mund të zbërthehen, nga ana tjetër ai i trajton këto elemente si parashtesa.

Në Gramatikën *Standard Albanian. A reference Grammar for Students* me autorë Leonard Newmark, Philip Hubbard, Peter Prifti pjesa e parë e disa emrave të burimit të huaj, nuk emërtohet *siparashtesë* (prefiksoid) si në Gramatikën e Akademisë, por thjesht element parashtesor me karakter ndërkombëtar. Siç shihet dhe në pjesët e tjera për fjalëformimin, nuk përmenden gjëkund në këtë gramatikë sindajshtesat (affixoide) si një nga mënyra e formimit të fjalëve.

Ndonëse ka pak studime të lidhura drejtpërdrejt me kategorinë e sindajshtesave, duket që në studimet e fundit (monografi, teza doktrature, artikuj studimorë) të cilat prekin tërthorazi edhe fjalëformimin, merret e mirëqenë dukuria e formimit me sindajshtesa në gjuhën shqipe dhe po ashtu përdoret natyrshëm termi përgjithësues sindajshtesë dhe nëngrupet e tij siparashtesë dhe siprapashtesë. Sh. Islamaj në studimin për gjuhën e R. Qoses i përmend sindajshtesat si një nga gjedhet e njohura të fjalëformimit të shqipes kur liston një

²⁶ F. Agalliu. “Formimet e tipit kompozitë + prapashtesë ...” *art. i cit.*, f. 15.

²⁷ A. Dhrimo. *Aspekti dhe mënyrat e veprimit foljor në gjuhën shqipe*. Tiranë, 1976, f. 178.

sërë fjalëkrijimesh të këtij autori: “Në roman gjejmë një numër të madh fjalëkrijimesh, në të shumtën e herës, sipas gjedheve të njohura të fjalëformimit të shqipes, ndër të cilat mbizotërojnë ato me ndajshtesim e përngjitje. Autori shfrytëzon parashtesat, prapashtesat dhe sindajshtesat e burimit shqip, por edhe të burimit grek e latin”.²⁸

Siç shihet, problemi i sindajshtesave është pak i rrahur në gjuhësinë shqiptare dhe, për më tepër, edhe për aq sa është cekur, nuk ka një mendim të njëjtë për atë se ç’janë sindajshtesat dhe cili është vendi i tyre në mjetet e fjalëformimit të shqipes. Në “Fonetika dhe gramatika ...” “vihen re kundërthënie në trajtimin e sindajshtesave. Në libër mungon një trajtim koherent nga njëri krye në tjetrin, gjë që shpjegohet me autorësinë e ndryshme të kapitujve, ndonëse mospërputhje vihen re dhe brenda një kreu. Kështu, kur flitet për fjalëformimin në përgjithësi dhe për tipat e fjalëformimit, i njëjti shembull që është dhënë si formim parashtesor, është marrë përsëri në pjesën për sindajshtesat. P.sh., *parashikoj* shihet dhe si formim parashtesor, dhe si formim me sindajshtesë; *këpucëbërës* dhe si kompozitë, dhe si formim me sindajshtesë²⁹.

Me trajtimin që u bëhet sindajshtesave në “Fonetika dhe gramatika...” “, si dhe në punimin e E. Hysës, ngushtohet shumë formimi me përbërje, pasi zvogëlohet jo pak numri i temave që hyjnë në përbërje të kompozitave, aq më tepër kur merren si sindajshtesa dhe emrat prejfoljorë me kuptimin e personit veprues që shërbejnë si pjesë të dyta të kompozitave (-bërës dhe -punues: *këpucëbërës*, *gjellëbërës*; *teneqepunues*, *bakërpunues*). Po të mbahej një qëndrim koherent, atëherë si sindajshtesa duhej të merreshin edhe emrat e tjerë prejfoljorë, si: -marrës, -dhënës, -sjellës, -dashës, -ngrënës etj. në kompozitat *pengmarrës*, *huadhënës*, *ujësjellës*, *naftësjellës*, *liridashës*,

²⁸ Sh. Islamaj, “Romani ‘Bijtë e Askujt’ dhe gjuha standarde”, *Gjurmime Albanologjike* - Seria e shkencave filologjike, 2015, nr. 45, f. 71-80.

²⁹ *Gramatika e gjuhës shqipe* I. Akademia e Shkencave. Tiranë, 2002, f. 62, 72, 73.

mishngrënës, barngrënës etj., sepse shembujt e sipërpërmendur dhe këta të fundit nuk kanë ndonjë ndryshim nga njëri-tjetri.

Shtrojmë pyetjen nëse do të ishte e argumentuar dhe a do të na ndihmonte përfshirja e këtyre temave që hyjnë në përbërje të kompozitave në kategorinë e afiksoideve? Për këtë u rikthehemi edhe njëherë dy grupimeve të bëra në hyrje në lidhje me mendimet e ndryshme për statusin e sindajshtesave, ku na vjen në ndihmë pjesërisht argumenti i Schmidt-it kundër kësaj kategorie të përdorur në një numër studimesh përshkruese të morfologjisë gjermane (Schmidt 1987), por me ndryshimin që ne e pranojmë kategorinë e sindajshtesave, por jo përfshirjen e temave të disa kompozitave siç trajtohen në “Fonetika dhe gramatika ...” dhe në punimin e E. Hysës. Sipas Schmidt-it, fakti që një fjalë ka një kuptim të veçantë kur ngulitet në një përbërje nuk është asgjë dalluese, pasi zgjedhja e njërit prej kuptimeve të një fjale polisemike shpesh lidhet me kontekstin në të cilin ndodh ajo fjalë.

Për ta përmbledhur, nga sa u përshkrua më sipër, jemi të mendimit se ekziston një klasë sindajshtesash në gjuhën shqipe të cilat mund të jenë të brumit të shqipes dhe të gurrës së huaj, me kuptim jo të qartë, por që veçohen në fjalët ku bëjnë pjesë, pasi përbërësi tjetër është një element me kuptim të qartë leksikor që del si formë e lirë gjuhësore ose mund të jetë edhe ky me kuptim jo të qartë, por që mund të veçohet, pasi haset si pjesë përbërëse në fjalë të tjera. Detyra që na shtrohet është që të bëhen studime të mëtejshme, vjelje në gjuhën e shkruar të stileve të ndryshme, për të parë gjendjen e përdorimit të sindajshtesave dhe si e sa është pasuruar fondi i shqipes me sindajshtesa të reja.

BIBLIOGRAFI

Agalliu, F., “Formimet e tipit kompozitë + prapashtesë në gjuhën shqipe”, *Studime filologjike*, 2, 1987.

- Buxheli, L., *Formimi i foljeve në gjuhën e sotme shqipe*, Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë, Tiranë, 2008, 373 f.
- Cipo, K. *Gramatika shqipe*, Instituti i Shkencave, Tiranë, 1949.
- Çepani, A., “Rreth problemit të sindajshtesave në gjuhën shqipe”, *Studime filologjike*, Tiranë, nr. 3-4, 2005, f. 141-159.
- Çepani, A., *Sindajshtesat në gjuhën shqipe*, punim mikroteze, Tiranë, 2005.
- Dhrimo, A., *Aspekti dhe mënyrat e veprimit foljor në gjuhën shqipe*. Tiranë, 1976.
- Fonetika dhe gramatika e gjuhës së sotme letrare shqipe II*, Tiranë, 1976.
- Gramatika e gjuhës shqipe I*. Akademia e Shkencave, 2002.
- Hysa, E., “Disa çështje të parashtesimit në gjuhën shqipe”, *Studime filologjike*. 1973, n. 3.
- Hysa, E., “Sindajshtesat dhe vendi i tyre në formimin e fjalëve në gjuhën shqipe”, *Studime filologjike*. 1976, nr. 3.
- Hysa, E., “Vëzhgime rreth formimit të emrave me ndajshtesa”, *Studime filologjike*. 2002, nr. 1-2.
- Hysa, E., *Formimi i emrave me ndajshtesa në gjuhën shqipe*, Akademia e Shkencave të Shqipërisë, Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë, Tiranë, 2004.
- Marchand, Hans. 1969. *The categories and types of present-day English word formation: A synchronic-diachronic approach*. 2nd ed. Munchen: Beck.
- Memushaj, R., *Hyrje në gjuhësi*. Tiranë, 2002.
- Memushaj, R., *Morfonologji e eptimit të gjuhës së sotme shqipe*. Tiranë, 1989.
- Metzler Lexicon Sprache*, Herausgegeben von Helmut Glück. Verlag J. B. Metzler Stuttgart Weimar, 1993.
- Myderrizi, Osman. *Gramatika e ré e shqipes, për shkollat e mesme, vëllimi I, Fonologji e morfologji*, Tiranë, 1944.
- Shtypur në shtyp. “Gutenberg”, Tiranë, 1944.
- Riza, S., *Sistemi foljor i letrarishtes shqiptare bashkëkohore*. Tiranë, 1994.

- Schmidt, Günter Dietrich (1987): "Das Affixoid. Zur Notwendigkeit und Brauchbarkeit eines beliebten Zwischenbegriffes der Wortbildung." në: *Deutsche Lehnwortbildung. Beiträge zur Erforschung der Wortbildung mit entlehnten WB-Einheiten im Deutschen*. Tübingen: Narr. S. 53- 101.
- Stevens, Christopher M. (2000): The derivational suffixes and suffixoids of Old Saxon. A panchronic approach to a linguistic category, in: *American journal of Germanic linguistics and literatures* 12, 53-79.
- Stevens, Christopher M. (2005): Revisiting the affixoid debate. On the grammaticalization of the word, in: Leuschner, Torsten; Mortelmans, Tanja & De Groodt, Sarah (eds.), *Grammatikalisierung im Deutschen*. Berlin: de Gruyter, 72-83.
- Shehu, H., "Rreth sindajshitesave (afiksoideve) në gjuhën e sotme shqipe", *Studime filologjike*. 1989, nr. 2.
- Sheperi, Ilia Dilo. *Gramatika dhe sindaksa e gjuhës shqipe, sidomos e toskënishtes* (për shkollë të mesme), Vlorë, Shtypshkronja "Vlora" G. Direttore & C., 1927.
- Thomai, J., *Leksikologjia e gjuhës shqipe*. Tiranë, 2002.
- Thomai, J., *Prejardhja semantike në gjuhën shqipe*. Tiranë, 1989.
- Xhuvani, A. – Çabej, E., *Parashtesat e gjuhës shqipe*, në Xhuvani, A. "Vepra I" Tiranë, 1980.
- Xhuvani, A. – Çabej, E., *Prapashtesat e gjuhës shqipe* në Xhuvani, A. "Vepra I" Tiranë, 1980.